

PRIJETNJE, ZABORAV I TRAGOVI: O RECEPCIJI TOMAŠIĆEVOG DJELA

Aleksandar Štulhofer

Filozofski fakultet, Zagreb

UDK 316.2 (497.5)

316-05 Tomašić, D.

Prethodno priopćenje

Primljeno: 4. 10. 1993.

U radu se analizira recepcija Tomašićevih radova, poglavito u Hrvatskoj, prije II. svjetskog rata i poslije njega. Četiri su faze, pritom, posebno istaknute. Prva, u kojoj dominira, najblaže rečeno, kritički diskurs – kako s desne (30-ih godina) tako i s lijeve strane (50-ih godina) – uzrokom je gotovo potpunog zaborava koji obilježava drugu fazu. Tek u trećoj fazi (80. godine) pojavljuju se prve, kratke studije o Tomašićevom predratnom opusu. Početak narednog desetljeća označava, pak, temeljni preokret u recepciji. Kroz biografsko-kritičke studije te aplikacije "dualnog modela" na tumačenje rata u bivšoj Jugoslaviji, obnavlja se interes za Tomašićevu političku sociologiju.

Pisati o recepciji Tomašićeve sociologije u nas znači ispisati uzbudljivu priču o prijetnjama, napadima i zaboravu¹. U njezinom središtu, kao što ću nastojati pokazati, paradoksalna je podudarnost između desničarskih optužbi iz tridesetih godina i onih ljevičarskih dvadesetak godina kasnije. Proglašen je "harangerom", "intrigantom", "mistifikatorom" i "pseudoznanstvenikom"; kao "zakleti neprijatelj hrvatske državne misli" našao se na ustaškoj crnoj listi, da bi ga, nešto kasnije, komunisti proskribirali zbog "neprijateljskog karaktera" radova koje je objavio u SAD.

Ova neobična, iako u ovim krajevima ne i neuobičajena povijest počinje u drugoj polovici tridesetih godina, u vrijeme kada Dinko Tomašić, prema vlastitim riječima, radi na sistematskoj studiji hrvatske političke povijesti. Kasnog

1

Autor se zahvaljuje gospodinu Zlatku Gašparoviću te profesorima Mladenu Čaldaroviću, Vladimiru Ibleru i Anti Kadiću na pomoći u pripremi ovoga rada.

popodneva 23. listopada 1937, u zgradi Pučkog sveučilišta Tomašić drži javno predavanje o razvoju hrvatskog nacionalizma. Usred predavanja grupa studenata frankovaca (od kojih su neki sudjelovali u ubojstvu ljevičarskog kolege Krste Ljubičića) kreće prema katedri s namjerom da se fizički obračuna s predavačem².

Već i prije ovog incidenta (Filipović i Sirotković, 1969), a posebice nakon njega – krajem studenog iste godine – ultradesno orijentirani studenti ometat će Tomašića u nastavi, pa čak i gađati ga jajima. Ta je mržnja posljedica kako Tomašićeve kratkotrajne vjere u idilično "jugoslavenstvo" Kraljevine³ tako i kasnije duboke privrženosti lijevom krilu HSS-a. "Klerikalna" desnica, inicijator opisanih akcija, počela je ostvarivati prijetnje obznanjene u tisku⁴.

Gotovo niti jedan element Tomašićeve sociologije nije ispušten iz optužnice. Kontrastiranje *zadružne i plemenske kulture* proglašeno je "dijalektičkom konstrukcijom" i "orjunaško-marksističkom" strategijom za podjelu Hrvata. Tomašićeve analize društvene stratifikacije (Tomašić koristi kategoriju "sloj" umjesto "klase") osuđene su kao "horizontalno cijepanje i razdvajanje narodnog organizma", a kritika *teorije o gotskom podrijetlu Hrvata*⁵ otpisana je kao potpuno irelevantna, neznanstvena i korisna jedino protivničkoj propagandi. Naposljetku, Tomašićevo je ukazivanje na socijalne nejednakosti između sela i grada uzeto direktnim napadom na hrvatsku nacionalnu svijest, jedinstvo i solidarnost.

Nakon što su ga tako prokazali kao slabo prurušenog komunista – koji Mačeka i HSS koristi samo kao paravan – nepotpisani mu autori teksta poručuju: "Neprijatelje znamo i s njima ćemo obračunati!"⁶ Tomašićev bijeg pred nadolazećim nacizmom valja promatrati u tom kontekstu.

2

Prema svjedočanstvu V. Iblera, Tomašić je samo zahvaljujući svojoj okretnosti izbjegao napad – nastavši kroz pomoćni izlaz prije no što su ga studenti-batinaši uspjeli dohvatiti.

3

Prema Kadiću, Tomašić je do odlaska u Beograd (1928. godine zapošljava se u tamošnjem Centralnom higijenskom zavodu) bio pobornikom novostvorene jugoslavenske zajednice. Boravak u prijestolnici bitno mijenja Tomašićeve političke poglede; za opširniju biografiju i bibliografiju usp. Štulhofer, 1992a.

4

Vidi pamflet "Dinko Tomašić u pravom svijetlu" (1937) kao i tekst "Jedan 'docent univerziteta' zaobilazi nauku" (1937), objavljen u *Hrvatskoj smotri* (10: 621-24). Dakako, Tomašića su lijevi i liberalni krugovi uzeli u obranu; usp. napise "Klerikalizam protiv slobode nauke" (*Javnost*, 30. 10. 1937) te uvodnik u *Hrvatskom dnevniku* od 23. 11. iste godine.

5

Napad na tzv. *gotsku teoriju* Tomašić započinje kritikom Gumplowiczova aksioma prema kojem su prvobitni vlastodršci uvijek tuđinskog (ratničko-plemenskog) podrijetla. U nastavku, tezu o gotskom podrijetlu Hrvata dekonstruirat će kao povijesni falsifikat sačinjen u svrhu dokazivanja rasne superiornosti; usp. "Formiranje vladajućih skupina /cirkulacija elita/ u ranijem društvenom razvitku Hrvata i Srba" (1935).

*

Nakon II. svjetskog rata kao da se više nitko ne sjeća "prerušenog komunista". Razlog je jednostavan. Tomašićevi tekstovi pisani u SAD zagovaraju uvoz demokracije u novu Jugoslaviju (pritiskom zapadnih saveznika), dok je to još izvedivo! Pored oštre kritike autokratskog partizanskog režima, Tomašić ističe i nužnost osamostaljivanja Hrvatske izlažući projekt posve labavog povezivanja južnoslavenskog "zapada" i "istoka" – uz odgovarajuću demilitarizaciju čitavog tog multikulturnog, multietničkog i multikonfesionalnog prostora. Budući da je to neizvedivo sve dok je vlast boljševičkog karaktera, Tomašić ne prestaje upozoravati na destruktivni potencijal titoizma. Treba li onda čuditi da je naprosto gurnut u zaborav?

Prešućivanje u akademskim krugovima prekinuo je jedan jedini rad. Iako se tek manjim dijelom bavi Tomašićevim tezama, on kao da sažimlje i ocjenjuje sve što je kod Tomašića uopće vrijedno spomena⁷. Autor teksta – Oleg Mandić, jedan od "prvih marksističkih sociologa" (***, 1981: 199) – navodi slijedeće:

"Ne bi bilo potrebno posvetiti osobitu pažnju ovom nenaučnom mišljenju, kada ono ne bi savršeno ispoljavalo nerazrješivu povezanost između ekonomsko-političkih težnji hrvatske buržoazije i njezine "nauke"... Članci što ih je objelodanio u SAD (...) jasno pokazuju ono što je Tomašić dotada samo kamuflirao prividnim antirasizmom, demokratičnošću i brigom za hrvatsko seljaštvo, t. j. interese hrvatske buržoazije." (Mandić, 1950: 150)

Očito, teorija "paravana" opet je na djelu. Neugodnosti i prijetnje koje su Tomašića odvele u emigraciju, za Mandića nisu ništa do svađa među istomišljenicima. Prijetnja likvidacijom samo je, valjda, "kratki spoj" do kojeg prerusavanje može dovesti.

Optužbe grubijanski simplificiraju i falsificiraju Tomašićeve teze; *američki radovi* za Mandića su skup dezinformacija o FNRJ. Romansu s utopijskim projektom seljačke republike A. Radića Mandić iščitava kao buržoasku zavjeru – jednako kratkovidno kao što su to "frankovci" činili kada su Tomašićevo suprotstavljanje Cvijiću i njegovim nastavljačima prevodili kao "izdaju hrvatske ideje". Sa zastrašujućom sličnošću, i 1937. i 1950. godine potcrtana biva jedna te ista teza: Tomašić nije znanstvenik, već demagog. Iz toga, naravno, slijedi da kritičari ne osporavaju slobodu znanstvenog djelovanja⁸, već samo upozoravaju na njezinu

6

Ovom rečenicom završava brošura "Dinko Tomašić u pravom svijetlu."

7

Zanimljivo je da su se Mandić i Tomašić kasnije susreli u SAD. Obojica su tom prilikom prešutjela Mandićev tekst, da bi – nakon večere koju je priredila Tomašićeva supruga – Mandić na poklon dobio knjigu u kojoj njegov domaćin secira Titov režim.

8

Usp. početak spisa "Dinko Tomašić u pravom svijetlu"...

(politikantsku) zloupotrebu. Zaborav je, dakle, začeo potpunim ignoriranjem Tomašićeve teorijske i empirijske argumentacije.

Trebalo je proći skoro četvrt stoljeća od Mandićeva rada da bi se Tomašićevim tezama pozabavili i drugi autori⁹. Tri studije (Šuvar, 1973: 93; Lučev, 1974; Rihtman-Auguštin, 1974) nude kratke i uglavnom površne komentare. Prvi rad upućuje karakterističnu *en passant* kritiku¹⁰, drugi korektno izlaže osnovnu Tomašićevu tezu (o "etnopsihičkoj dihotomiji"), no propušta je smjestiti u odgovarajući socijalni kontekst (još manje u idejni), dok treći valorizira slijedom Tomaševića¹¹. Iznimku čini rad J. Gardun (1971), u kojem se – bez uobičajenog usputnog procjenjivanja – Tomašićeva istraživanja učestalosti i uzroka abortusa s kraja dvadesetih godina koriste kao komparativno-povijesni materijal¹².

Do slijedećeg, sada već posthumnog "traga" (Tomašić umire 1975) proteći će idućih sedam-osam godina¹³. Ovoga puta o Tomašiću pišu dva posebno zainteresirana autora: kroničar zagrebačke (Gašparović, 1982) te povjesničar jugoslavenske sociologije (Mitrović, 1981; 1982). U nevelikom biografsko-bibliografskom prilogu, Gašparović pruža informativan pregled glavnih Tomašićevih radova iz predratnog razdoblja. Mitrović, pak, detaljno analizira Tomašićev sociološki sustav (nazvavši ga "kulturalističkom etno-sociologijom") ističući već na početku da je Dinko Tomašić "(...) bio jedan od naših teorijskih najobrazovanijih i najuglednijih sociologa. Pratio je zbivanja u onim zemljama u

9

Tomašićevo ime, bez riječi osvrta, nalazimo (i) u slijedećim radovima: Mandić, O. (1959) *Uvod u opću sociologiju* (Zagreb: Narodne novine), Kostić, C. (1969) *Sociologija sela* (Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika) te Grupa autora (1972) *Yugoslav Village* (Zagreb: Department of Rural Sociology). Zanimljivo je da o Tomašiću nema spomena u V. Bazalinom *Pregledu hrvatske znanstvene baštine* (Matica hrvatska, Zagreb, 1978); Mandić i neki drugi hrvatski sociolozi, koji će ostati zapamćeni isključivo kao autori općesocioloških udžbenika ili priručnika, nisu ispušteni...

10

Tako u bilješci na stranici 93. čitamo: "U stvari je Tomašić istupao kao nevjesti pristalica kompromitiranih teorija kulturnih tipova." U jednom drugom radu (Šuvar, 1988), autor nekoliko puta spominje Tomašića raspravljajući o južnoslavenskoj zadruzi, da bi na 159. stranici ponovio gornju ocjenu.

11

Tomašićeve teze J. Tomašević (1955) drži neuvjerljivom (empirijski neutemeljenom), politički inspiriranom inverzijom Cvijićeve teorije.

12

Zanimljivo je da su se sedamdesetih godina Tomašićeva knjige "Društveni razvitak Hrvata" (1937) i "Politički razvitak Hrvata" (1938) našle i na jednom popisu ispitne literature; profesor Mladen Čaldarović uključio ih je u kolegij "Sociologija kulture" za studente politologije i sociologije.

13

Valja podsjetiti da Tomašićevi "američki radovi" nisu bili nedostupni. Sve tri knjige objavljene na engleskom (i manji broj kraćih radova) mogu se naći u biblioteci Pravnog fakulteta u Zagrebu – zahvaljujući Z. Gašparoviću – i u NSB.

kojima je sociologija bila razvijena i u našu sredinu prenosio mnoge ideje" (Mitrović, 1982: 169).

Najslabija točka Mitrovićeve analize, koja je također ograničena na predratne tekstove, nedvojbeno je ideologizirana kritika Tomašića poradi "negiranja dijalektike" i nespremnosti da "napadne temelje građanskog društva – privatno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju i sve ostale monopole koji se na njemu zasnivaju" (Mitrović, 1981: 138-42; 1982: 182)¹⁴. Inače, za Mitrovića je Tomašić "umereni nacionalist"...

*

Osamdesetih se godina Tomašićevo ime spominje u još nekoliko navrata. D. Pavličević (1989) mu u svojoj studiji o hrvatskim zadrugama predbacuje nekritičko veličanje hrvatskog seljaka, a S. Šuvar ga pišući dvotomnu sociologiju sela otpisuje kao "nevještog pristalicu kompromitiranih teorija". Duboku skepsu spram teorija "sociogeneze", među koje uvršta i Tomašićev *dualni sustav*, ponovno iskazuje i D. Richtman-Auguštin (1988).

Klasičan element Tomašićeve analize kompartijske vlasti nalazimo – prešućenog autorstva – u knjizi B. Horvata (1984: 152) posvećenoj politekonomiji socijalističkog društva. Autor preuzima Tomašićevu piramidalnu shemu "organizacijskog modela etatizma", čija je temeljna odlika klinasto prodiranje partijske kontrole (proces birokratizacije) u sve pore društva, pomičući joj naglasak s funkcije nadzora na funkciju kanala socijalne mobilnosti¹⁵.

Početakom devedesetih zbiva se značajan obrat. Pojavljuju se, naime, prvi tekstovi koji su ili inspirirani Tomašićevom teorijom (Letica, 1990; Meštrović, 1991; Žunec, 1993) ili se njome bave (Štulhofer, 1992a; 1992b). Pitanje koje S. Letica, S. G. Meštrović i O. Žunec postavljaju (u ponešto različitom kontekstu) glasi: u kojoj je mjeri *dinarski mentalitet* doista očuvan i, ako jest, kakav je njegov utjecaj na političku zbilju? Letica (uz suradnju I. Žanića) zaključuje da "dinarski" element i dalje dominira našom političkom scenom, dok Žunec sugerira da je za to odgovoran ponajprije "dinarizam" intelektualaca i legitimitet što ga spremno pružaju svojim *suplemenicima*. Meštrović zahvaća širi prostor. Nastojeći objasniti uzroke postkomunističke retradicionalizacije, obilno se poziva na Tomašićeva istraživanja ne bi li potkrijepio svoju tezu o "negativnoj", tamnoj i destruktivnoj strani slavenske ličnosti.

14

Istom argumentacijom Mitrović zamjera Tomašiću nedosizanje "nivoa zakona u društvenom zbivanju" (1981: 138) pridružujući se tako sve malobrojnoj četi "sociologa-fundamentalista" koja optimistički (i anakrono) vjeruje ne samo u mogućnost otkrivanja takvih zakonitosti već i u "činjenicu" da je *dijalektika* (odavno) potvrđeni zakon društvene realnosti.

15

Sam klin Tomašić naziva "sekretarskom osovinom"; usp. "The New Class and Nationalism" (1960: 69). Na opisanu "posudbu" upozorio je D. Sekulić (1991: 97).

Tu ideju Meštrović detaljnije razvija u dvije knjige napisane u suradnji s M. Goretom i S. Leticom. (Prema Meštrovićevom priznanju, upravo je Letica bio odgovoran za upućivanje autorskog tria Tomašićevim stopama.) U prvoj studiji (Meštrović, 1993) Tomašić se spominje u više navrata: njegovu teoriju "društvenog karaktera" – koju Meštrović smatra slavensko-balkanskim pandanom poznate Bellahove knjige "Habits of the Heart" – autori koriste kao ključ za razumijevanje postkomunizma.

U drugoj knjizi (Meštrović, Letica, Goreta, in print), posvećenoj analizi rata u bivšoj Jugoslaviji i razaranju Hrvatske, Tomašić je sveprisutan. Budući da su autori već u prethodnoj knjizi zaključili da bi poznavanje Tomašićeve razrade "dinarskog" mentaliteta djelovalo otrežnjavajuće na "zapadni provincijalizam" iskazan u dosadašnjim reakcijama na rat u bivšoj Jugoslaviji, logično je da je upravo taj segment težišni analitički argument nove studije¹⁶. Rasprava o raspadu Jugoslavije utemeljena je tako na naraciji o kulturnim razlikama (poduprtoj navodima iz Veblenovih i Spenglerovih radova), odnosno razlikama u "društvenom karakteru", kako ih je zacrtao Tomašić. Autori zastupaju tezu da je "dinarizam" – taj *nužni uvjet* komunizma i ahilova peta postkomunističke demokratizacije – specifičan model perzistiranja barbarizma unutar moderniteta¹⁷. U tom je smislu, ističe Meštrović, Tomašić značajan za slavenski svijet koliko i De Tocqueville za sjevernoamerički.

U polemici s modernistima (Habermas, Giddens) i postmodernistima (Baudrillard), teoretičarima "kraja povijesti" (Fukuyama) i pozitivistima, autori do kraja zatežu Tomašićevu argumentaciju. Meštrovićevo osebujno dirkemijanstvo i inzistiranje na ekspanatornom primatu "civilne religije"¹⁸ rezultira, po mom sudu, djelomičnom nekritičnošću (neupitnost kulturne statike) i viškom metaforičnosti. Naime, inzistiranje na čvrstom stisku kolektivnog kulturnog naslijeđa (dohvatljivom prije psihoanalizom no uobičajenim sociološkim instrumentarijem) ne uspijeva, od Durkheima naovamo, premostiti glasovitu mikro-makro provaliju i uspješno povezati individualnu akciju s fenomenologijom kolektivnog duha.

16

U knjizi autori razmatraju i recepciju Tomašićevog sociološkog sustava u SAD naglašavajući pozitivne ocjene. Stanford M. Lyman, poznati američki sociolog kulturalističke orijentacije, Tomašića se prisjeća kao "u jedno vrijeme relativno poznatog emigrantskog sociologa, čiji je status bio minoran ali ne i bez važnosti" (iz korespondencije s autorom).

17

Autori tako pišu: "... da su zapadni analitičari poznavali Tomašićev opus možda bi anticipirali dugi niz prekršenih obećanja i primirja koji je obilježio zapadnu diplomatsku komunikaciju s beogradskim režimom početkom devedesetih".

18

Civilnu religiju (R. Bellah) moguće je ugrubo definirati kao pojedincu nadređen (i stoga određujuć) zbir kolektivnih predodžbi, vrijednosti i emocija; usp. Meštrovićevu dekonstrukciju (1993: 126-35).

Ipak, bez obzira na primjedbe, Meštrovićeve su studije nedvojbeno najbolja elaboracija Tomašićevih ideja uopće napisana. Poznavajući Tomašićev opus čini se blizu istine da bi Meštrovićev tip analize naišao na svesrdnu Dinkovu podršku. Time je, vjerujem, na najbolji mogući način zatvoren recepcijski krug oko Tomašićeve sociologije. Barem trenutno...

LITERATURA

- *** (1937) *Dinko Tomašić u pravom svijetlu*. Zagreb: Izdanje Odbora hrvatskih pravnika.
- *** (1981) *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 31 (3/4).
- Filipović, Vladimir i Hodimir Sirotković (1969) *Spomenica u povodu 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu. Gardun, Jasna (1971) Pobačaj u nekim pravnim sistemima. *Žena* 29(6): 44-55.
- Gašparović, Zlatko (1982) "Dinko Tomašić", u R. Lukić i Pečujlić, M. /ur. / *Sociološki leksikon*. Beograd: Savremena administracija.
- Horvat, Branko (1984) *Politička ekonomija socijalizma*. Zagreb: Globus.
- Lučev, Ivan (1974) Socijalni karakter i politička kultura. *Sociologija* 1: 23-44.
- Letica, Slaven (1990) "Jesu li dinarci trajno konvertibilni." (tekst objavljen u mjesečniku *Start*, broj 555. od 28. 4., str. 32-3)
- Mandić, Oleg (1950) Klasni karakter buržoaskih teorija o postanku zadruga. *Istorisko-pravni zbornik /Sarajevo/* 3/4: 131-55.
- Meštrović, Stjepan G. (1991) Habits of the Heart. *The World & I*, March issue, pp. 575-93.
- Meštrović, Stjepan G. /with Miroslav Goreta & Slaven Letica/ (1993) *The Road from Paradise*. Lexington: University Press of Kentucky.
- Meštrović, Stjepan G., Letica, Slaven i Miroslav Goreta (in print) *Habits of the Balkan Heart*. College Station: Texas A&M University Press.
- Mitrović, Milovan (1981) Sociologija Dinka Tomašića. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu* 2: 133-45.
- Mitrović, Milovan (1982) *Jugoslavenska predratna sociologija*. Beograd: IIC SSO Srbije.
- Pavličević, Dragutin (1989) *Hrvatske kućne zadruge I*. Zagreb: Liber.
- Rihtman-Auguštin, Dunja (1974) Tradicionalno mišljenje. *Sociologija* 1: 73-86.
- Rihtman-Auguštin, Dunja (1988) *Etnologija naše svakodnevice*. Zagreb: Školska knjiga. Sekulić, Duško (1991) *Strukture na izmaku*. Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo.
- Štulhofer, Aleksandar (1992a) Dinko Tomašić – sociološka moderna. *Kolo* 1: 111-31.
- Štulhofer, Aleksandar (1992b) Predviđanje rata? – Etnosociologija Dinka Tomašića. *Društvena istraživanja* 2(2): 299-313.
- Šušar, Stipe (1973) *Između zaseoka i megalopolisa*. Zagreb: Centar za sociologiju sela IDIS-a.
- Šušar, Stipe (1988) *Sociologija sela I*. Zagreb: Školska knjiga.
- Tomašević, Jozo (1955) *Peasants, Politics and Economic Change in Yugoslavia*. Stanford: Stanford University Press.
- Žunec, Ozren (1993) Intelektualci. *Erasmus* 1: 20-37.

THREATS, OBLIVION AND TRACKS: ON THE RECEPTION OF TOMAŠIĆ'S WORK

Aleksandar Štulhofer

Faculty of Philosophy, Zagreb

The paper discusses the reception of Dinko Tomašić's political sociology before and after the Second World War, mainly in Croatia. Four phases are emphasized here. The first phase is marked by the prevalence of critical discourse, whether a rightwing (during the second half of the 30s) or a leftwing one (in the 50s). The latter induced a period of almost complete oblivion during the 60s and 70s. The third phase (the 80s) is characterized by the appearance of pioneering essays dealing exclusively with Tomašić's prewar writings. The big turn took place at the beginning of the 90s when we witnessed the first comprehensive biographical studies, as well as the first applications of Tomašić's models to the causes of war in former Yugoslavia.

DROHUNGEN, VERGESSENHEIT UND SPUREN: ZUR REZEPTION DER WERKE VON TOMAŠIĆ

Aleksandar Štulhofer

Philosophische Fakultät, Zagreb

In der Arbeit wird die Rezeption der Werke von Tomašić hauptsächlich in Kroatien vor und nach dem zweiten Weltkrieg analysiert. Dabei werden vier Phasen herausgehoben. Die erste vom kritischen Diskurs sowohl von der linken Seite (in den 30-er Jahren) als auch von der rechten Seite (in den 50-er Jahren) vorherrschende Phase stellt die Ursache für die fast völlige Vergessenheit, die die zweite Phase kennzeichnet, dar. Erst in der dritten Phase erscheinen (in den 80-er Jahren) erste kurze Berichte über das Vorkriegswerk von Tomašić. Den Anfang des nachfolgenden Jahrzehntes kennzeichnet die wesentliche Wendung in der Rezeption. Durch die biographisch-kritischen Studien und Applikationen vom "dualen Modell" auf die Darlegung des Kriegs in Ex-Jugoslawien wird das Interesse für die politische Soziologie von Tomašić erneuert.